

ד ת ש ב

פרשת כי תשא, תשע"ט, מספר 1308

טיבם ומקורם של לוחות הברית

אלי גורפינקל

על ידי חלקם כציון הסופיות של תהליך הבריאה?

כבר ריה"ל שם בפיו של מלך כוזר את השאלה, האם תיאור ההתגלות האלוהית במעמד הר סיני וכתובת הלוחות אינם מורים על גשמות הא-ל, העוסק לכאורה ביצירת לוחות אבן. על כך עונה שם ה'חבר', שאף אנו בטוחים שהא-ל אינו גשמי. אין להכחיש את מעמד ההתגלות ומציאות הלוחות; איננו מבינים איך היה התהליך, אך הא-ל אכן יצר את הלוחות וכתב עליהם, כשם שיצר את העולם וברא אותו אלפי שנים קודם לכן.⁴ מדבריו עולה שיצירת הלוחות נעשתה בדרך נס סמוך למעמד הר סיני, ונראה שזו היא גם שיטתם של רס"ג⁵ ורש"י.⁶ פירוש אחר טוען, שהא-ל לא יצר כתב יש מאין על הלוחות, אך גם לא חרת אותם ב'ידיו'; הא-ל ברא כלי חריתה, והוא שכתב על הלוחות.⁷

בעקבות דברי המשנה במסכת אבות, ובגין תפיסה פילוסופית שלפיה הא-ל אינו מחדש את הבריאה לאחר סיומה, כתב הרמב"ם בפירושו למשנה, שבזמן הבריאה נקבע שיתרחשו שורה של ניסים, ובהם יצירת

המקרא מייחס לקב"ה את יצירת לוחות הברית הראשונים ואת חקיקת הכתב בהם: "וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הִמָּה וְהַמְּכָתֵב מִכְּתַב אֱלֹהִים הוּא חֲרוֹת עַל הַלְּחָת" (שם' לב:טז). תיאור זה מעורר עניין מכמה צדדים: מה משמעות ייחוס היצירה לא-ל? מתי היא נעשתה? מה משמעות הייחוס של הכתיבה על הלוחות לא-ל?

לשאלות אלה ניתנו תשובות רבות, ומהדיון בהן מתברר שלא מדובר רק בשאלות פרשניות על מקרא ספציפי. הפרשנים וההוגים שעסקו בהן התפלמסו בחריפות אלה עם אלה, וחלקם החשיבו חלק מההצעות הפרשניות כ'כפירה'. מן השיח הפרשני עולה כי התשובות השונות מבוססות על תפיסת עולמם של המשיבים השונים, והן חושפות טפח ממחלוקת רעיונית יסודית במחשבה היהודית.

המשנה במסכת אבות קושרת את יצירת הלוחות והכתיבה עליהם לימי הבריאה: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן: ... והכתב, והמכתב, והלוחות",¹ ותמה דומה מצויה בילקוט המדרשי הימי-ביניימי 'לקח טוב' (פסיקתא זוטרתי): "מששת ימי בראשית נהיה אותיות של אש על גבי סנפירינן (-אבן טובה)".² לכאורה, יצירת הלוחות מיוחסת לא-ל, כפשוט הכתובים, אך הם אינם מבארים איך בדיוק 'עשה' אותם הא-ל, ובמה הם שונים משאר הנבראים בימי הבריאה.

כטיבם של מקורות ראשוניים, התפרשו אף מקורות אלה באופנים שונים, ובהתאמה לבעיות נוספות שהתעוררו במהלך הדורות. הנושא נדון שוב אצל הפילוסופים היהודיים שהרבו לעסוק בשאלות אלה. הם הוטרדו גם מבעיות נוספות: האם תיאור הא-ל כעושה הלוחות אינו בגדר הגשמה? כיצד יצירת הלוחות מתיישבת עם הכלל הנסמך על דברי קהלת: "וְאֵין כָּל חֶדֶשׁ תַּחַת הַשָּׁמַשׁ"³ שהתפרש

⁴ ספר הכוזרי, א פח-פט. ריה"ל מציין את בריאת הלוחות ויצירתם על ידי הא-ל בכמה מקורות נוספים; ראו למשל שם צז; שם קט; ב ג, ו.

⁵ מובא בפירוש ראב"ע לשם' לב:טז, הפירוש הקצר, בשם הגאון.

⁶ פירוש רש"י לשם' לב:טז.

⁷ כך מפרש הרמב"ם את דברי אונקלוס לשם' לא:יח: "כתיבין באצבעא דה"; ניתן להבינם באופנים אחרים, הפוכים זה לזה; ראו למשל בפירוש רמב"ן לבר' מו:א; פירוש האפודי, בתוך: מורה נבוכים עם ארבעה מפרשים, יצחק גאלדמאן (עורך), ווארשא תרל"ב, צח ע"א; פירוש כומטינו, א' אליעזר אשכנזי במקור שציון להלן בהערה 12, עמ' רלה; מ"מ כשר, תורה שלמה, לשמות שם, סעיף קמא (כא, ירושלים תשנ"ב, עמ' פב).

* ד"ר אלי גורפינקל מרצה בבית הספר ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר-אילן.

¹ משנה אבות ה, ו.

² פסיקתא זוטרתי (לקח טוב), שמות, כי תשא לב טז.

³ קה' א:ט.

הסברים קיצוניים יותר מביא ר' משה נרבוני. הפירוש הראשון טוען שמשה הוא שכתב על הלוחות (גם הראשונים!), והכתיבה מיוחסת לא-ל משום שהיא נעשתה ברצונו ובמצוותו.¹³ לפי הסבר זה, משמעות הצירופים הדומים "מַעֲשֵׂה אֱ-לֹהִים", "מִכְתָּב אֱ-לֹהִים", ו"בְּאֶצְבַּע אֱ-לֹהִים" – דומה מאוד. ר' יוסף כספי נותן הסבר אחר. גם הוא תולה את כתיבת הלוחות במשה רבינו, אך מסביר שהיא מכונה "מִכְתָּב אֱ-לֹהִים" מסיבה שונה; המונח "אֱ-לֹהִים" הוא רב-משמעי, ומתייחס במקומות שונים לא-ל, לדיינים או למנהיגים.¹⁴ לדידו, כאן הוא מכוון למשה רבינו.¹⁵ ר' משה נרבוני מביא הסבר נוסף המבוסס על הריאליה. הוא מספר על תופעה גיאולוגית הקיימת באבנים שנמצאו בהר שזוהה עם הר סיני המקראי: עורקים היוצרים תבניות הנראות כציורי צמחים.¹⁶ דבריו סתומים, ולא ברור האם כוונתו היא שמשה מצא את האבנים עם

הלוחות והכתיבה עליהם, ונראה שכך הובנו דברי חז"ל כבר על-ידי ראב"ע.⁸

ראב"ע עצמו אוהז בתפיסה שונה לחלוטין, ומציע הסבר ריאלי. מדבריו עולה שהלוחות נבראו כך בזמן הבריאה ומשה מצא אותם. הוא גם סבור שמשה לא הוריד את הלוחות הכבדים מן השמיים או מן ההר, ומשמעות האמור בפסוק הקודם: "וַיִּפֶן וַיֵּרָד מִן הָהָר וַיִּשְׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת בְּיָדוֹ" היא, שהלוחות היו ברשותו.

עניין רב יותר עורר דיונו של הרמב"ם, וניתן להסיק ממנו מסקנה דומה. הרמב"ם נדרש לנושא במסגרת דיון בפעלים גשמיים המיוחסים במקרא לא-ל, ובמשמעותם של הדיבור והאמירה המיוחסים אליו במקרא. על התיאור המקראי הנדון כאן, הרמב"ם כותב: "וְהַלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱ-לֹהִים הִמָּה' – כוונתו, שמציאותם טבעית ולא מלאכותית".⁹ הוא מוסיף, שהשימוש בכינוי זה מצוי במקורות מקראיים נוספים, שחלקם מתייחסים במובהק לברואים השונים:

כי כל הדברים הטבעיים קרויים "מעשה ה'... כאשר הזכיר את הדברים הטבעיים כולם, צמחים, בעלי חיים, רוחות, גשמים וכיוצא בהם, אמר: "מָה רָבוּ מַעֲשֵׂי ה'".¹⁰

באשר לכתיבה על הלוחות, שכונתה כאן באופן דומה: "מִכְתָּב אֱ-לֹהִים", ובפסוק אחר: "בְּאֶצְבַּע אֱ-לֹהִים",¹¹ הסביר הרמב"ם שהכוונה היא שהם "כתובים בחפץ א-להים, כלומר בחפצו ורצונו".

משפטים תמציתיים אלה עוררו דיון ופולמוס על דעתו 'האמיתית' של ההוגה והפוסק המפורסם, ועוררו מחדש את הדיון בפרשנות המקראות. כמה מפרשניו השכלתניים טענו, שכונת הרמב"ם היא שמשה מצא את הלוחות במידתם ובצורתם, והם נחשבים 'מַעֲשֵׂה אֱ-לֹהִים' כיון שהא-ל ברא אותם בשעתו, בזמן הבריאה. חלקם הסבירו את פשר דבריו אודות הכתיבה, שהלוחות נמצאו חקוקים, כלומר נבראו כך.¹²

⁸ פירוש ראב"ע לשמ' לב:טז, הפירוש הארוך; שם, הפירוש הקצר. פירושי ראב"ע, שם, טו-טז. השוו לפרושו ל:דא שבהם הוא מדגיש את מעלת הלוחות הראשונים, שהרי נעשו על ידי הא-ל. כאן מתברר שכונתו להעצמת מעשה הא-ל בזמן הבריאה.

¹⁰ רמב"ם, מורה הנבוכים, ח"א סו, בתרגום מיכאל שורץ, ירושלים תשס"ג, ח"א עמ' 169.

¹¹ תה' קד:כד.

¹² שמ' לא:יח.

¹³ כך משמע מלשונו של הרמב"ם, וכך הסבירו כמה מפרשניו והעוסקים בפרק מיימוני זה. ראו למשל

בפירוש האפודי (לעיל הערה 7) ושם טוב (שם), צז ע"ב – צח ע"א; פירוש כומטינו, בתוך: ד' שורץ וא' אייזמן, פירוש קדמון על מורה הנבוכים: ביאורו של ר' מרדכי כומנטינו למורה הנבוכים לרמב"ם, לח"א סו, רמת-גן תשע"ז, עמ' 187; ר' אליעזר אשכנזי, מעשי ה', מעשי תורה פרק יד, ישראל מאירוביץ (עורך) ירושלים תשס"ה, ח"ב עמ' לרד; [מיוחס ל]ר' דוד מסיר ליאון, תהלה לדוד, ח"א נ, קושטא 1576, כח ע"ב.

¹⁴ ר' משה נרבוני, באור לספר מורה נבוכים, לח"א סו, יעקב גולדנטאל (עורך), וויין 1832, יב ע"א; נדפס שוב בתוך: שלשה קדמוני מפרשי המורה, ירושלים תשכ"א; ראו גם ר' נסים ממרסיי, מעשה נסים, פרשת ואלה המשפטים, חיים קרייסל (עורך), ירושלים תש"ס, עמ' 344-345; לוי בן אברהם, לית חן, איכות הנבואה וסודות התורה, פרק ט, חיים קרייסל (עורך), באר שבע תשס"ז, עמ' 256-257 (כך הוא מבין את המקרא, אך דעתו בהסבר הרמב"ם שונה; ראו להלן בהערה 19).

¹⁵ ראו מורה הנבוכים, ח"א ב.

¹⁶ ר' יוסף כספי, משכיות כסף, למורה הנבוכים ח"א סו, בתוך: עמודי כסף ומשכיות כסף, שלמה זלמן ווערבולנר (עורך), פראנקפורט דמיין תר"ח, עמ' 68 (נדפס שוב בתוך: שלשה קדמוני מפרשי המורה, שם).

¹⁷ על התופעה, אזכוריה בספרות הנוסעים, וניסיון להסבר מדעי שלה, ראו רפאל ישפה, "האבן והסנה", קתדרה 48 (תשמ"ח), עמ' 3-8; זהר עמר, "האבנים המופלאות מהר סיני", קתדרה 52 (תשמ"ט), עמ' 181-182.

לפנינו, אפוא, דיון בפירוש המקרא ובמשמעות הסבר הרמב"ם, אך הוא משקף ויכוח יסודי על הנהגת האל-בעולם: האם הנס יוצר יש מאין? האם הנס כפוף לחוקיות כלשהי? האם אירוע המתואר במקרא בסופרלטיבים נמלצים עשוי להתפרש כמציאות טבעית? ניתן לקבץ את כל השאלות הללו ולומר: האם הטבע גדול מהנס? כיוון שהדיון נערך ביחס ללוחות הברית, משמעותו רבה עוד יותר: האם התורה פורצת את גדרי הטבע או שהיא חלק ממנו, ומנחה אותנו? האם נס בריאת העולם וחוקי הטבע גדול ממתן תורה, או שמא ההיפך?

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

עיטורים דומים שהרכיבו אותיות, או שהוא קיבץ עיטורים אלה ויצר מהם כתב בעל משמעות.¹⁷

פירושים אלה עוררו סערה והתנגדות, ורבים דחו את הרמב"ם או טענו שהפירוש בדבריו שונה, וכל כוונתו הייתה להתמודד עם בעיית ההגשמה. לדידם, אמירתו שמציאות הלוחות היא "טבעית" משמעותה לשלול עשייה פיזית של מלאכה, פיסול או כתיבה, אך הוא מסכים לפירוש הרווח שלפיו ניתנו הלוחות למשה מאת האל-ל במעמד הר סיני.¹⁸ כיוון שונה מעט מסביר שכוונת הרמב"ם היא שבששת ימי בראשית נקבעו שהלוחות והכתב יימצאו ויתחדשו בזמן מתן תורה, בדומה להסברו בפירוש המשניות שהובא לעיל.¹⁹ הסבר אחר טוען, שהלוחות נבראו בדרך נס בשעתם, אך כיוון שניתן להגיע לתוצאה דומה גם באמצעות תהליכים ארוכים במסגרת חוקי הטבע (תהליכים גיאולוגיים וקרטטיים של התגבשות והמסה סלעית), הרמב"ם כינה את מציאותם הנסית – "טבעית".²⁰ על כל פנים, לדידם, לא ייתכן שהלוחות שחז"ל הפליגו בתיאור מעלתם הפלאית הם יצירה טבעית. היו מהם שאף הגדירו את הפירושים שראו בלוחות ו/או בכתיבתם מעשה טבעי של האל-ל (בבריאת העולם) או של משה רבינו – ככפירה ביסודות אמונה חשובים.²¹

¹⁸ ראו למשל שלמה מימון, **גבעת המורה**, לח"א סו, ש"ה ברגמן ונ' רוטנשטרייך (עורכים), ירושלים תשכ"ו, עמ' 98-100.

¹⁹ ראו למשל בפירושי קרשקש, בתוך **מורה נבוכים** עם ארבעה מפרשים (לעיל הערה 7); 'חכם אחד' (איטליה, מאה ט"ז), בתוך: אפרים קופפר, "השגות מן חכם אחד", **קבץ על יד יא תשמ"ה**, עמ' 287.

²⁰ לזית חן (לעיל הערה 13), עמ' 250-251.
²¹ ר' חיים בלייח, פתח השער, בתוך: הרב אפרים אלנקאווא, **שער כבוד ה'**, ירושלים תשע"ב, עמ' קצג-קצה.

²² ראו למשל: ר' מאיר אבן גבאי, **עבודת הקודש**, ד לב, ירושלים תשנ"ב, ח"ב עמ' תקט-תקיב; ר' יצחק אברבנאל, **נחלת אבות**, פרק ה, משנת 'עשרה דברים', עמ' 307, וראו גם בפירושו לתורה, לשמות לב (יהודה שביב (עורך), ירושלים תשס"ח, עמ' 543; ר' יוסף אשכנזי ('התנא מצפת'), ראו בתוך קופפר, השגות (לעיל הערה 18), עמ' 287; ראי"ה קוק, "הערות הראי"ה ל'מורה נבוכים', ב, בתוך: הרב משה צוריאלי, **אוצרות הראי"ה**, ח"ב: ראשון לציון תשס"ב, עמ' 261.